

УДК 321.01

В. Ф. Смолянук, доктор політичних наук, професор

ДЕСУВЕРЕНІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ: НЕОБХІДНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Розглянуто явище десуверенізації як новий напрямок розвитку політичного процесу. Деталізовано особливості об'єктивної та суб'єктивної (примусової) десуверенізації. Вказано на специфіку перебігу процесів десуверенізації у нових незалежних державах Східної Європи.

Ключові слова: суверенітет, суверенна держава, глобалізація, десуверенізація.

Актуальність проблеми. На початку третього тисячоліття ми стали свідками нового політичного процесу — десуверенізації держав. Сучасні проблеми глобалізації, міжнародної інтеграції в усіх сферах буття суспільства створюють серйозне підґрунтя для того, аби ми усвідомили значення суверенітету держави в умовах ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що явище десуверенізації як нового напрямку розвитку політичного процесу останніми роками відображено у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [2; 4; 7; 8; 13; 18; 21; 22], але на цей час цей феномен політичного процесу залишається у стадії осмислення, тому **мета** статті полягає в усвідомленні феномену десуверенізації в умовах сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. Загальноновизнаними характеристиками так званої «великої» держави (імперії, полюсу сили, центру геополітичного впливу) в історичному вимірі послідовно ставали кілька взаємопов'язаних характеристик, накопичення яких відбивало загальний процес ускладнення практичної політики. Подібне накопичення мало власну логіку, котра з позицій сьогодення сприймається як політичний конструктивізм з активною геополітичною складовою. Так, в усі історичні епохи, починаючи зі Стародавнього Світу, при оцінюванні значення («ваги») держави у міжнародних відносинах насамперед йшлося про розміри державної території, здатність центральної влади безперервно нарощувати територіальні володіння, надійність (твердість) державного управління у «старих» і «нових» землях, кількість населення (власного і підкореного), чисельність збройних сил, захищені торговельні комунікації тощо. У ХVІ–ХVІІ ст. до цього переліку додалися розмір колоніальних володінь, економічний (фінансовий, сировинний) та людський зиск від володіння ними, а також ефективність системи управління колоніальними

землями. На цьому ж історичному етапі (у 1576 р.) з подачі французького філософа, юриста, економіста та державного діяча Ж. Бодена (1530–1596) прозвучала нова характеристика державно-владної величі — «суверенітет», яка поступово набрала всеєвропейського, а потім і світового поширення.

Ж. Боден першим серед європейських мислителів сформулював світську концепцію суверенітету, визначивши його як незалежну і абсолютну владу щодо створення та втілення в життя основних законів, життєво необхідних для нормального функціонування держави. На його думку, без такої влади держава втрачає силу, потрібну для існування. Отже, суверенітет залежить не від справедливості законів, а від державної спроможності творити ці закони та забезпечувати їх практичне втілення [12, с. 127–130]. Заперечуючи аристотелівський поділ форм держав на так звані «правильні» і «неправильні», Боден вказував, що найважливішим у суспільних відносинах є те, кому належать суверенітет і реальна влада — одному, багатьом чи більшості. Кожна стабільна держава, на його думку, мусить мати джерело суверенності. Таким джерелом може виступати монарх, невелика група осіб (якщо це аристократична держава) або все суспільство (якщо це народна держава). Найкращою формою правління особисто він вважав монархію, яка дозволяє одноособово ухвалювати рішення (що забезпечує твердість та енергійність влади), враховуючи при цьому думки радників. Бодену належить ідея, відповідно до якої у будь-якого організованого політичного утворення має бути монарх, який, керуючись волею народу, встановлює і скасовує закони. Монарх-суверен має право робити все, що вважає за необхідне. Він не може обмежувати себе або свого наступника. Його неможливо змусити в законний спосіб звітувати перед своїми підданими. Його влада не обмежена законом, оскільки він сам виступає єдиним джерелом закону. Вище за носія суверенітету можуть бути тільки «Закони Бога і закони природи». Монарх не може порушувати їх тільки тому, що вони виникли раніше усіх держав і притаманні всім народам.

Стрімкого поширення (а разом і підвищеної суспільно-політичної ваги) інститут суверенітету набрав упродовж XVII–XVIII ст., перетворившись на невід’ємну характеристику державної могутності в умовах формування централізованих держав-націй. Під суверенітетом незалежно від місця його усвідомлення розумілися повнота державної влади, самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній та зовнішній політиці. При цьому зміст суверенітету невпинно коригувався. Зокрема, з моменту свого виникнення цей термін стосувався лише королівської влади. Проте у XVII ст. в Англії під час гострої боротьби між монархом і парламентом дійшли висновку про те, що суверенна влада має одночасно належати і королю, і парламенту. Відповідно лише їхні спільні дії та рішення набували формату суверенності. У тому ж XVII ст. суверенними державами в Європі вважалися не всі

державні утворення (левова частка яких були карликовими), а тільки Франція, Іспанія, Німеччина, Швеція та Венеція, які не визнавали вищість над собою інших держав або володарів, крім Бога [15, с. 203].

У насиченому економічним мисленням XIX ст. новими критеріями державної могутності стали розмір національного доходу та ВВП, доходи на душу населення тощо. Тоді ж на передній край висунулися блокова (коаліційна) активність країни, її здатність до проведення стрімкого мобілізаційного розгортання з метою ведення наступальної чи оборонної війни, спроможність утримувати збройні сили, достатні для ведення ефективних бойових дій на суші та на морі. Однак і ці характеристики державної величі виростили з державного суверенітету як першооснови організованої політичним суб'єктом колективної діяльності.

У XX ст. новітні показники державної сили виявились у вигляді чітко артикульованих національних інтересів, ефективної системи забезпечення національної безпеки, яка у другій половині століття означала ще й належність (або близькість) до «клубу» ядерних держав, блоково-коаліційного членства тощо. У цьому разі термін «суверенітет» міг не звучати, проте його вплив на державну життєдіяльність залишався так само беззаперечним. З середини XX ст. поняття суверенітету тісно пов'язується з офіційним визнанням прав людини і громадянина — як у конституції, так і в практичній політиці. Служіння держави громадянському суспільству та конкретній людині демократичними політичними системами було проголошено вищим виявом їхньої суверенності.

Як видно з наведеного історичного екскурсу, концепт «державний суверенітет» налічує близько чотирьох століть його активного використання державними утвореннями різної якості. Існують різні класифікаційні системи суверенітету. Як мінімум необхідно розрізняти ідеальний і реальний рівні усвідомлення та практичного використання цієї політичної характеристики.

Ідеальний суверенітет означає здатність держави самостійно визначати свою внутрішню, зовнішню та оборонну політику, укладати і розривати союзи, вступати або не вступати у відносини стратегічного партнерства тощо. Класична теорія суверенітету критерієм самостійної та якісно організованої держави вважає наявність у ній суб'єкта (політичного інституту), чия влада є абсолютною, цілісною, неподільною, безмежною та остаточною. Традиційно такий варіант суверенітету базується на наявності в країні надійної економічної основи, ефективної фінансової системи, потужних збройних сил, здатності правлячих сил втілювати в життя певну демократичну концепцію (як правило, елітарну) без надмірного спротиву з боку пересічних громадян. Цінність ідеального суверенітету практично втілено у вигляді принципу суверенної рівності держав — одного з основоположних принципів міжнарод-

ного права. Цей принцип означає: юридичну рівність держав, незалежно від розмірів їхньої території, чисельності населення та суспільного устрою; користування кожною державою правами, що притаманні повному суверенітету; повагу кожною державою правосуб'єктності іншої держави; неприпустимість диктату, дискримінації будь-якої з країн, їхні рівні права і обов'язки як суб'єктів світової політики; недоторканність територіальної цілісності і політичної незалежності держави; право кожної держави вільно обирати і розвивати власну суспільно-політичну систему, встановлювати власні закони та інші нормативні акти; обов'язковість виконання кожною державою своїх міжнародних зобов'язань. Суверенну рівність держав, повагу прав, притаманних суверенітету, було покладено в основу діяльності ООН з моменту її створення у 1945 р. Свою згоду з цим принципом держави підтвердили в численних дво- та багатосторонніх угодах, зокрема у Декларації ООН від 24 жовтня 1970 р. про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН [8, с. 344].

Незалежна Україна цілком вписалась у світову логіку усвідомлення суверенітету як державотворчої цінності. Зокрема, першим документом України, яка відмовлялася бути УРСР, стала Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. Декларація проголосила «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [5]. Слушно вважається, що Декларація заклала підвалини розбудови правової держави, стала юридичною базою для реформування та модернізації вітчизняного законодавства і державних структур, на тривалий час визначила вектор суспільного розвитку країни [1, с. 186].

Відповідно до Декларації, єдиним джерелом державної влади у республіці було визнано народ України, який включав громадян республіки всіх національностей. У документі було проголошено комплекс базових принципів державотворчого процесу, спрямованих на розбудову правової держави та демократичного суспільства: регулювання діяльності держави правовими нормами, закріпленими в Конституції; формування державної влади на основі принципу її розподілу на виконавчу, законодавчу і судову; забезпечення захисту інтересів громадян перед державою, функціонування прокурорського нагляду за виконанням законів; гарантування громадянам прав і свобод, які передбачені Конституцією республіки та нормами, визнаними Україною; забезпечення рівності перед законом усіх громадян республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та ін.; створення умов для збереження політичної монополії на верховну владу в політичному співтоваристві (від

імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада); проголошення землі, її надр, повітряного простору, водних та інших ресурсів, які знаходяться в межах території УРСР, власністю її народу та матеріальною основою суверенітету республіки; визнання плюралізму форм власності, забезпечення захисту всіх форм власності; гарантування екологічної безпеки громадян, піклування про генофонд народу, його молодого покоління; забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя; проголошення права на власні Збройні Сили, визначення порядку проходження військової служби громадянами республіки; декларування наміру України стати в перспективі постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї; проголошення України суб'єктом міжнародного права, рівноправним учасником міжнародного спілкування, який активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах; визнання Україною переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права та ін. [1, с. 186].

Кількома роками пізніше суверенітет став наріжним каменем Конституції України 1996 р. У документі кількаразово підкреслено: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (ст. 1); «суверенітет України поширюється на всю її територію» (ст. 2); «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (ст. 5); «захист суверенітету і територіальної цілісності України ... є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» (ст. 17); «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» (ст. 17); «...зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України...» (ст. 79 — присяга народного депутата України); «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України...» (ст. 102); «...зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України...» (ст. 104 — присяга Президента України); «Кабінет Міністрів України ... забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України» (ст. 116). Як випливає з Основного Закону, конституційний лад України характеризується низкою істотних ознак, насамперед суверенністю. Суверенність конституційного ладу полягає у його визнанні, встановленні та можливості зміни лише волею народу України. Право визначати і змінювати конституційний лад України належить виключно народові та не може бути узурповане державою, її органа-

ми або посадовими особами. При цьому суверенність конституційного ладу означає як суверенність народу, так і суверенність держави [10, с. 102].

Суверенні права держави визнаються однією з вищих політичних цінностей сьогодення. До таких прав сучасна юридична наука відносить: право законотворчості; право визначати правовий статус особи (зокрема статус громадянства); право збирання податків; право формування державного бюджету; право державної власності; право застосування примусу; право забезпечення національної безпеки; право на інформацію (зокрема право захисту інформації, що становить державну таємницю) та ін. [2, с. 14–15].

На основі Декларації про державний суверенітет та Конституції України, численних наукових розробок політологічного та правового спрямування принцип суверенної рівності держав у подальшому було покладено в основу національного законодавства з питань національної безпеки, обороноздатності, зовнішньої та внутрішньої політики тощо. Разом з тим конституційні приписи не є механізмами «автоматичного» вдосконалення суспільних відносин, у цьому випадку — імплементації ідеальних цінностей суверенітету в конкретну політико-владну конструкцію. Небезпідставно зазначається, що «попри надзвичайну значущість конституційних норм для закріплення фундаментальних цілей подальшого розвитку суспільства та держави, не варто переоцінювати значення засобів конституційної інженерії для формування ефективної та водночас демократичної владної моделі» [17, с. 198].

Розбіжності між юридичною та політичною (фактичною) конституціями у транзитних системах, до яких належить політична система сучасної України, полягають у тому, що «норми юридичної конституції можуть залишатися за межами діяльності суб'єктів державно-політичних відносин владарювання, що вимагає не змін до конституції, а її захисту» [9, с. 27]. Іншими словами, проголошенням суверенітету справа далеко не вичерпується. Внутрішні та міжнародні реалії потребують цілеспрямованих і наполегливих зусиль владних інститутів з питань його втілення. Слід визнати, що в Україні з практичною реалізацією конституційно закріплених цінностей суверенітету поки що не склалося.

До внутрішньокритичних міркувань, що стосуються політичного суверенітету, необхідно додати зовнішньокритичні. На рубежі XX–XXI ст. принцип суверенної рівності держав (що є втіленням ідеального суверенітету) став предметом наростаючої критики з боку різномірних політичних сил різних країн, що вбачають у ньому перешкоду суспільно-політичному розвитку в нових історичних умовах. Насамперед протиставляються принципи державного суверенітету і територіальної цілісності та право народів на самовизначення. На адресу суверенних держав висувуються обвинувачення в їхній нездатності налагодити ефективне управління в умовах глобалізації. Вказується, що

реальний суверенітет є більш традиційним атрибутом практичної політики більшості сучасних країн. Саме у ньому як в історичній необхідності відбиваються ступінь поступливості держави, міра делегування нею владних повноважень іншим державам, наддержавним об'єднанням або міжнародним структурам. Зазвучали такі тлумачення десуверенізації: це зростання ролі глобального управління, перерозподіл владних функцій від національно-державного рівня до глобального; це загальна форма формування міжнародних об'єднань, що базується на інтеграційних процесах між державами з одночасною децентралізацією усередині їх; це конкуренція, конфлікт, протистояння суверенітету та поза-, не- і транснаціональних акторів; це незгода з тим, що суверенітет є «абсолютна цінність», «політичний синонім конкурентоспроможності», «умова наявності власного глобального проекту», «власність нації» [22].

Сучасні українські науковці пропонують таке розуміння взаємозв'язку суверенітету та якісних параметрів державності в умовах активних глобалізаційних впливів [21]:

– рівень суверенітету держави корелює з якістю його функціонування. Ефективне виконання державою функцій забезпечує високий рівень її розвитку та суверенітету. Здатність самостійно розв'язувати внутрішні проблеми і бути при цьому здатною реагувати на зовнішні загрози — це характеристики держави з високим рівнем суверенітету. Високі показники ефективності функціонування держави забезпечують реальний суверенітет держави;

– внутрішній суверенітет держави забезпечується високорозвиненою економічною сферою, ефективною політичною сферою та оптимальною діяльністю політичних еліт (їх здатністю ефективно управляти наявними ресурсами в заданих умовах); зовнішній суверенітет додатково детермінується ефективною військовою сферою. Однак провідним фактором суверенності є внутрішня ефективність держави;

– рівень суверенітету держави варіюється залежно від її розташування у світовій системі. Наближення країни за основними параметрами до «ядра» чи віддалення від нього відповідно збільшує або зменшує ступінь суверенності держави;

– зростання рівня суверенітету окремих перехідних держав не вигідне лідерам глобалізаційних процесів. Спроби підвищити ефективність провідних сфер функціонування окремих держав суперечитимуть інтересам провідних держав, а отже, блокуватимуться ними. Здатність проводити самостійну національну стратегію є показником високого рівня суверенітету держави.

Високий рівень суверенітету держав «ядра» (США, Японія, Німеччина та ін.) забезпечується не окремими показниками ефективності в тій чи іншій сфері, а їх сукупністю. Це економічно розвинені країни, що володіють значним

військовим потенціалом. Їхня економіка базується або на змішаній моделі (Японія, Німеччина), або на ліберальній (США), при цьому в обох моделях зберігається значна частка державної власності. Високим є військовий потенціал країн «ядра», де лідируючі позиції посідають США. Ефективність політичних систем цих країн також є доволі високою, а політичний режим, реалізований даними політичними системами, характеризується демократичною якістю.

Держави з високим рівнем суверенітету мають низку загальних параметрів, що й становлять детермінанти суверенітету. По-перше, це змішана модель економіки, що включає елементи ринкової економіки і державного регулювання з переважанням того чи іншого елемента. По-друге, достатня ресурсна база, контрольована ними навіть за межами власних кордонів. По-третє, розвинений ВПК та наявність боєздатної армії. По-четверте, наявність збалансованої системи влади та інтегрованих політичних еліт, що забезпечує ефективність політичного управління. По-п'яте, наявність потужного середнього класу, інтереси якого неминуче враховуються при вирішенні насамперед внутрішньосуверенних завдань.

Держави «напівпериферії» (Китай, Бразилія, Росія) мають середній рівень суверенітету, що пояснюється зниженою ефективністю виконання їхніми політичними системами однієї або відразу кількох базових функцій. Правова та соціальна сфери також мають знижені показники ефективності. Рівень корупції і злочинності в цих країнах залишається високим. Не сформовано впливовий середній клас. Соціальне розшарування суспільства сягає критичних масштабів. До того ж відчувається невпинний вплив на ці країни геополітичної надсистеми, утвореної країнами «ядра» (так званої «великої сімки», або G-7 — Великої Британії, Італії, Канади, Німеччини, США, Франції, Японії).

Країни «периферії» характеризуються низьким рівнем суверенітету. Функціонування держав, віднесених до цієї категорії (а це більшість пострадянських республік), значною мірою визначається імпульсами, що виходять від країн «ядра» або «напівпериферії». Залежність держав «периферії» виявляється в неможливості проведення ними незалежної внутрішньої і зовнішньої політики. Лише окремі сфери, що не є визначальними для світового та регіональних політичних процесів, залишаються прерогативою цих держав.

Варіативно ця думка звучить так: домінуючими ознаками розвитку міжнародних відносин останнього періоду були намагання перегляду та обмеження суверенних засад держав, а також обґрунтування законності гуманітарного втручання держав-лідерів у внутрішні справи інших країн. Певним чином на собі це відчула й Україна. Отже, хоча принцип суверенності закладено у систему міжнародної безпеки, його сутність зазнала певної еволюції. Суб'єктивне тлумачення цього поняття, пояснюване так званою «політичною

доцільністю глобалізованого світу», дає можливість невідповідальним країнам для зловживань: одним — не додержуватися взятих на себе зобов'язань перед власним народом, іншим — утручатися у внутрішні справи суверенних держав. «Обмеження суверенітету відбувається тоді, коли держава втрачає частину або всю сукупність прав, що випливають з цього стану. Особливо чітко елементи такого механізму прописано в документах ЄС, НАТО, ОДКБ» [19, с. 20].

Якщо узагальнити наведене, то повний (абсолютний) політичний суверенітет в уявленні його критиків був і залишається таким собі ідеальним побажанням, метою розвитку, досягти якої спроможні далеко не всі політичні системи. Проти суверенітету держав, їхньої територіальної цілісності, права самостійно вирішувати питання внутрішньої і зовнішньої політики, навіть непорушності кордонів потужно працюють принципи пріоритетності світової демократії, прав і свобод людини, економічної свободи, проголошених «блоком прогресивних націй» на чолі зі США. Як наслідок замість повноцінного суверенітету, про що йдеться в міжнародному праві, держава має реальний суверенітет, який суттєво поступається своїми якісними характеристиками теоретично обґрунтованому ідеалу.

Відповідно поступово міцніють позиції науковців, які намагаються неупереджено встановити сутність десуверенізаційних процесів. Наприклад: суверенітет національної держави поступово, але неухильно слабшає, національна держава в недалекому майбутньому взагалі може зникнути з міжнародної арени під тиском глобалізаційних ефектів [4]. На користь цього свідчать кілька обставин.

Перше. Утвердження та подальше зміцнення наднаціональних структур (міжнародних міжурядових та неурядових організацій, транснаціональних корпорацій, різного роду наднаціональних фінансово-економічних утворень, міжнародної мафії тощо).

Друге. Загострення глобальних екологічних проблем. Екологічна проблема постає в сучасному світі як наднаціональна внаслідок недбалих або неправомірних дій сусідніх держав, які призводять до порушення екологічного балансу; нерівномірного розвитку різних країн світу та відсутності механізмів уніфікації на міжнародному рівні правових і технічних норм захисту довкілля; недостатньої координації дій громадських ініціатив екологічної спрямованості та ін.

Третє. Виникнення транснаціональних ринків (легальних — торгівлі фінансами, капіталами, інвестиціями, робочою силою, технологіями, а також кримінальних — торгівлі наркотиками, зброєю, радіоактивними матеріалами, жінками, дітьми, донорськими органами, старожитностями тощо). В умовах розширення та поглиблення світових господарських зв'язків товарні ринки

втрачають національні і територіальні обмеження, протистояти чому в сучасних умовах нездатна жодна країна.

Четверте. Стандартизація зовнішньоекономічної діяльності. Переважна більшість країн уважають за необхідне відмовлятися від зведення бар'єрів у міжнародній торгівлі у вигляді одноособово визначених тарифів. Більш вигідним є встановлення єдиних для всіх регулюючих норм у різних сферах — від фінансів до охорони здоров'я, від екології до забезпечення безпеки.

П'яте. Інформатизація. Національна держава, іноді сама того не усвідомлюючи, поступається своєю суверенністю на користь олігополії, що керує глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи Інтернет. Соціально-політичні суб'єкти, що перетворили інформатизацію наприкінці ХХ ст. на стратегічні проекти посилення власного домінування, з самого початку мінімально зважали на фактор національних кордонів. Зараз же вони ними просто нехтують.

У науковій літературі закріпився термін «інформаційний імперіалізм», який означає залежність світового співтовариства від Сполучених Штатів, на частку яких, за даними ЮНЕСКО, на початку ХХІ ст. припадало 65% світового комунікаційного потоку інформації [6, с. 194]. Нова формула світового панування зараз звучить приблизно так: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Б. Гейтс взагалі вважає: якщо тебе немає у світових електронних мережах, то ти не існуєш [20, с. 77].

До цього необхідно додати відцентрові тенденції розвитку низки держав, що є рушійними силами процесу девальвації внутрішнього суверенітету. Йдеться як про етнічний сепаратизм, так і про посилення влади на місцях (так званий «ренесанс регіонів»), виникнення значної кількості локальних субкультур, посилення індивідуальної компоненти людського життя та ін.

Як видно, «нині є підстави говорити про те, що сучасні країни не є суверенними повністю, оскільки не тільки їх окремі інститути входять до різноманітних міжнародних структур, а й окремі громадяни, їхні групи попри національні кордони безпосередньо спілкуються в межах міжнародного співтовариства... Крім того... держави поділені на корпоративні групи, які у відносинах враховують фактор “свій” і “чужий”. Ставлення до “своїх” більш м'яке, ліберальне, ніж ставлення до “чужих” або “інших» [16, с. 167]. Це означає, що тлумачення державного суверенітету здебільшого набуває суб'єктивного забарвлення залежно від того, хто, де, як та з якою метою оперує його сутнісними характеристиками.

Таким чином, на початку третього тисячоліття ми стали свідками нового політичного процесу — десуверенізації держав, яка може: а) відбуватися в межах їхніх кордонів, визнаних світовим співтовариством, та без пору-

шення останніх; б) прискорювати процес руйнування наявних держав та стимулювати виникнення нових. На порядку денному світової та регіональної політики (європейської, азійської, американської, африканської — на вибір) стоїть десуверенізація держав, сутність якої поки що не має одностайного тлумачення. Вважається, що десуверенізація є механізмом часткового демонтажу традиційних держав у функціональному та структурному сенсах. При цьому слід розрізняти запланований, послідовний характер десуверенізації, що супроводжується відповідним інституціональним оформленням, а також її стихійний перебіг. Наприклад, в ЄС десуверенізація є інституціоналізованим процесом, який не несе критичної загрози для цілності цієї наддержавної структури. Сучасний Євросоюз являє собою експеримент постсуверенної моделі існування держави, коли публічна політика існує окремо від адміністративного регулювання. Цей варіант десуверенізації супроводжується послабленням демократії, проти чого європейці єдиним фронтом явно не виступають. Як зазначає з цього приводу Д. Дубов, ЄС ще не набув остаточних форм, перебуває у стадії формування, не маючи ні визначених кордонів, ні остаточно усталених інституцій, тобто не маючи виразних ознак суверенної державності в традиційному розумінні цього поняття. Водночас це «недодержавне утворення» виразно претендує на роль глобального гравця, беручи реальну участь у світовій економіці і міжнародній політиці. Аналізуючи реальні кроки керівництва ЄС, здійснені наприкінці 1990-х рр., можна назвати кінцеву (хоча й не названу) мету — побудову єдиного загальноєвропейського утворення, яке з повним правом можна було б назвати «державою» [7, с. 151–152].

Проблема полягає у тому, що процес одержавлення ЄС відбувається на тлі «м'якої десуверенізації» його країн-членів. Більшість кроків, зроблених останніми роками керівництвом ЄС, повністю вкладаються в тенденцію набуття проектом ЄС ознак повноцінної державності. Зокрема, якщо сконцентруватися на такому важливому атрибуті державності, як «публічна влада — апарат керівництва», то слід зазначити, що, залишаючись формально структурованими у традиційні «держави-нації», європейські суспільства поступово зменшують роль центрального державного апарату, що вкладається в модель десуверенізації. З'являються нові форми державно-територіального устрою з тенденціями до внутрішнього виокремлення і утворення автономій. Іншими словами, законодавча влада ЄС (Європарламент та Рада Євросоюзу), виконавча влада (Єврокомісія), судова влада (Суд Євросоюзу) суттєво змінили конфігурацію влади в цьому об'єднанні країн і народів. Фактично сталася не просто реконфігурація влади, а часткова десуверенізація країн-членів, на що вони погодилися (деякі з неактивним спротивом і окремими застереженнями).

Останню думку навіть можна посилити до такого звучання: вважається, що Євросоюз своїм членам більше «дав», ніж «відняв». Як наслідок визнання часткової десуверенізації позитивним процесом стало реальністю західно-європейської суспільно-політичної думки початку XXI ст. Як зазначається у деяких дослідженнях, факт передавання Євросоюзу права реалізації певних повноважень передбачає заборону національним урядам паралельно здійснювати правове регулювання в тих самих сферах діяльності. Зокрема, «в ЄС існує сфера конкуруючої компетенції, а також сфери, де діяльність наднаціональної організації має координаційний характер або такий, що доповнює діяльність національних урядів». Наднаціональна організація у вигляді спільних органів політичного управління «не обмежує суверенітет держав, а лише перебирає на себе реалізацію окремих суверенних прав, якщо держави-члени вважають, що їх здійснення на наднаціональному рівні є більш ефективним і корисним, ніж на національному. В ЄС національні уряди обмежують себе не в суверенітеті і навіть не в суверенних правах, а лише в праві реалізації останніх» [23, с. 11].

Збереження національними урядами держав ЄС контролю над реалізацією таких суверенних прав, як право стягувати податки, право визначати адміністративно-територіальний поділ країни, право мати збройні сили, право оголошувати стан війни та укладати мир, набуває вирішального значення для збереження суверенітету. «Лише за цієї умови держави продовжуватимуть відігравати провідну роль у системі міжнародних відносин. При цьому поступово відбуватиметься трансформація параметрів суверенітету, яка полягатиме у поступовому прийнятті державами концепції так званого “розподіленого суверенітету”» [23, с. 12].

Попри те, що прибічники теорії так званого «відмирання суверенітету» керуються послабленням ролі держави на світовій арені (в основі чого — виникнення та посилення нових впливових акторів), держава була, є й надалі залишатиметься вирішальним чинником на політичній арені світу. Навіть за умов всеохоплюючої глобалізації вона не втрачає суверенітету, зберігаючи суттєві важелі впливу на інших суб'єктів, як національних, так і міжнародних. «При створенні будь-яких наднаціональних організацій держави не відмовляються від свого суверенітету на їхню користь, а делегують їм частину своїх владних повноважень. Процес міжнародної інтеграції слід розглядати як результат продовження внутрішньої політики держав через відстоювання їхніх національних інтересів у наднаціональних політичних інституціях» [18, с. 17–18].

Проте все не так однозначно. Європейська національна держава слушно вважається одним із вищих досягнень людського розвитку, яке забезпечило масштабну демократизацію, відносну соціальну рівність (або некритичний

соціальний дисбаланс), досить високий рівень культури в суспільстві, посилення довіри у відносинах між більшістю соціальних акторів тощо [14]. Виникають побоювання, що навіть з обмеженим демонтажем національної держави відбуватимуться системний регрес і розпад того європейського суспільства, яке кілька століть поспіль було орієнтиром розвитку для більшості несвропейських країн. Факт лавиноподібного збільшення кількості держав наприкінці ХХ ст. практично до двох сотень багато в чому пояснюється намаганням їхніх державотворчих сил втілити в суспільну практику принцип політичного суверенітету в максимально можливому обсязі останнього.

За межами Євросоюзу ситуація з послабленням суверенітету держав є принципово іншою. Так, фактором десуверенізації у просторі СНД є конструювання механізмів залежності політичних режимів від зовнішніх центрів сили, які володіють цілим арсеналом засобів позбавлення інших країн ознак якісної суверенності. Як зазначається в окремих наукових виданнях, до нових незалежних держав, у тому числі України, державами-лідерами (насамперед США) застосовано низку механізмів суб'єктивної глобалізації, які, на наш погляд, слід вважати ще й механізмами примусової десуверенізації (див. таблицю) [11, с. 266].

Механізми примусу

Економічні	Руйнування національних виробничих комплексів	Реалізовано
	Захоплення основних галузей економіки іноземним капіталом	Реалізовано
	Вплив міжнародних неурядових організацій (насамперед МВФ)	Реалізовано
	Міграційна експансія («вимивання мізків»)	Реалізовано
Організаційні	Дроблення багатонаціональних держав	Триває
	Підготовка та використання «агентів впливу» у складі легітимних органів влади	Реалізовано
	Розбещення і шантаж національної еліти	Реалізовано
	Формування та використання органів «зручної» влади	Реалізовано
	Уведення інституту іноземних консультантів з найважливіших сфер життєдіяльності	Реалізовано
	Насадження стратегій розвитку, що суперечать національним інтересам	Реалізовано

Природно-екологічні	Руйнування природного середовища у країнах розміщення шкідливих виробництв	Триває
	Хижацька експлуатація природних ресурсів	Реалізовано
	Ерозія традиційного способу життя суспільства	Реалізовано
Силові (фізичні)	Воєнна агресія	Зберігається ймовірність
	Міжнародна ізоляція	Зберігається ймовірність

Інформаційні механізми

Теоретичні	Обґрунтування безальтернативності ринкового фундаменталізму	Реалізовано
	Заперечення цінностей Модерну та формування світогляду агресії	Реалізовано
	Визнання вестернізації глобальним напрямком світового розвитку	Реалізовано
Спотворення інформації	Прикриття реальних цілей глобалізації	Реалізовано
	Пропаганда досягнень вестерну та приховування його кризового стану	Реалізовано
	Насадження подвійних стандартів в оцінюванні подій та явищ	Реалізовано
	Дозування та контроль масової інформації	Реалізовано
	Шельмування історичного минулого постсоціалістичних країн	Реалізовано
Маніпулювання свідомістю	Цілеспрямоване руйнування психологічної структури особистості, зомбування людей	Реалізовано
	Пригнічення духовного та стимулювання біологічно-чуттєвого начала людини	Реалізовано
	Формування «громадянина світу», «економічної людини»	Реалізовано
	Формування суспільної свідомості, що відповідає інтересам олігархів	Реалізовано

Наслідком реалізації подібних механізмів примусу стають розгалужені механізми залежності формально суверенної країни від зовнішніх центрів сили, її державницька неповноцінність. У численних наукових, аналітичних, публіцистичних та інших джерелах вказується, що найбільш серйозними загрозами державному суверенітету сучасної України є: відмова владної еліти

від проведення самостійної політики та її підпорядкування інтересам інших держав; існуюча упродовж усього періоду політичної незалежності енергетична залежність економіки країни від зовнішніх експортерів енергоносіїв; економічний занепад, утрата конкурентоспроможності національної економіки; деформація національної ідентичності, культурне та ідейне підпорядкування культурі інших держав. Іншими (проте не менш значними) загрозами для державного суверенітету виступають: фінансова залежність, накопичення критичного державного боргу; втрата дієздатності армії та інших силових структур; утрата спроможності національної валюти; критична залежність стратегічних галузей економіки та підприємств від іноземного капіталу; втягнення України у конфронтацію міжнародних суб'єктів; сепаратистські рухи, спрямовані на відокремлення певних територій від України, поглиблення розколу Заходу і Сходу країни, можливість подальшого розігрування так званої «кримської карти»; поширення на території України міжнародного тероризму. Ще однією загрозою для державного суверенітету визнається регресуюча підтримка незалежного статусу держави значною частиною населення. Владі невпинно докоряють в її нездатності визначити і захистити національні інтереси, обґрунтувати український державницький проект, прийнятний для більшості населення України. До цього додаються криза національно-демократичного руху в Україні, втрата інформаційного простору, занепад української культури і духовності тощо. Крім того, небезпечними для суверенітету продовжують залишатися тотальна корупція на всіх щаблях влади, кадрова деградація та правовий нігілізм окремих представників корпусу державних службовців.

Якщо узагальнити наведене, то суверенітет, а разом з ним політична і економічна самодостатність, національні інтереси, національна безпека України та деякі інші законодавчо визначені державні характеристики виступають такими собі «ідеальними кресленнями» соціальних відносин, реальне досягнення яких поки що залишається суспільним побажанням. Втішає те, що ні в Україні, ні за її межами мало хто ризикує заявити про необхідність прискореного знищення суверенітету, його абсолютного витіснення в історичне небуття. Більшість політичних прогнозів сходяться у тому, що глобалізація не тільки не знищить, а й збагатить поняття суверенітету, насамперед його внутрішньополітичну частину. З цією метою деякі автори вводять поняття «нова суверенність», сутність якої полягає у функціональному пристосуванні держав до глобалізаційних викликів [3].

В Україні також вносяться змістовні корекції у поняття «суверенна держава». Враховуючи усталену орієнтацію транснаціональних структур на подолання національних кордонів, рівним опонентом на шляху транскордонного проникнення різних соціальних акторів пропонується вважати транснаціо-

нальну державу. Транснаціональність у цьому випадку означає: кардинальну трансформацію поняття «державний суверенітет», пріоритет у політичній практиці не «повного», а «інклюзивного» суверенітету; формування транснаціональних ідентичностей замість ідентичностей територіальних та національних; відхід від традиційного сприйняття держави як територіального суб'єкта до транстериторіального [13, с. 13].

Висновки. Вважається, що як би не еволюціонували держави в умовах глобалізації, виключно за ними збережеться спектр завдань, без вирішення яких організована колективна діяльність виявиться неможливою. Такими завданнями залишаються: а) надання соціальних послуг; б) забезпечення внутрішнього порядку і обороноздатності; в) регулювання ринку; г) підтримка транспортної інфраструктури; г) регулювання процесу міграції; д) розв'язання внутрішніх етнічних проблем; е) контроль над природними ресурсами та ін. [16, с. 168–169]. Національна держава з чітко окресленим суверенним потенціалом залишатиметься важливою формою політичної організації соціуму, оскільки й надалі виступатиме первинним джерелом законного порядку на певній території. Хоча управлінські можливості держави помітно звузилися (особливо зі стратегічних питань), вона все ж є стрижневою організаційною структурою, особливо в умовах нелінійного накопичення нових загроз і викликів для населення певної країни, регіону, світу в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Декларація про державний суверенітет України / О. Бойко // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К. : Парлам. вид-во, 2011. – С. 186.
2. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Д. Гапотій. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ МВС України, 2005. – 18 с.
3. Герст П. Сумніви в глобалізації. Міжнародна економіка і можливості керування / П. Герст, Г. Томпсон. – К. : К. І. С., 2002. – 306 с.
4. Горбатенко В. П. Національна держава та її суверенність в умовах глобалізації / В. П. Горбатенко // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Житомир ; К. ; Краків : ФОП Євенок О. О., 2013. – Вип. 3. – С. 71–75.
5. Декларація про державний суверенітет України : прийн. Верхов. Радою УРСР 16 лип. 1990 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
6. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – Киев : КНТ, 2009. – 592 с.
7. Дубов Д. «М'яка» десуверенізація країн – членів Європейського Союзу / Д. Дубов // Політ. менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 148–159.

8. Капто А. С. Мир = Peace = Paix : енциклопедія : в 2 т. / А. С. Капто. – М. : Изд. дом «Академія», 2008. – Т. 2 : М – Я. – 508 с.
9. Кафарський В. Концепти конституції у правовій і політичній думці / В. Кафарський // Політ. менеджмент. – 2010. – № 4. – С. 25–34.
10. Конституція України : текст Основного Закону з офіц. тлумаченнями Конституц. Суду / (огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка). – К. : Наук. думка, 2006. – 210 с.
11. Лукашевич В. М. Глобалістика : учеб. пособие / В. М. Лукашевич. – 3-е изд., перераб. и доп. – Львов : Новий світ-2000, 2006. – 540 с.
12. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 2010. – 454 с.
13. Пермінов В. О. Концепція транснаціональної державності у сучасній політичній науці : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. О. Пермінов. – Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2011. – 18 с.
14. Ремизов М. Десуверенизація – регресс европейской цивилизации подходов [Електронний ресурс] / М. Ремизов. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaayarovestka/>.
15. Романюк А. Державний суверенітет / А. Романюк // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К. : Парлам. вид-во, 2011. – С. 203.
16. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія / В. М. Співак. – К. : Логос, 2011. – 416 с.
17. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. наук.-аналіт. доп. / за ред. М. М. Розумного, О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – 328 с.
18. Хоббі Ю. С. Міжнародно-правова регламентація взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами (проблематика модифікації державного суверенітету в умовах євроінтеграції) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. С. Хоббі. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2011. – 21 с.
19. Чекаленко Л. Д. Зовнішньополітичні механізми національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Л. Д. Чекаленко. – К. : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2007. – 34 с.
20. Шнипко О. С. Економічна влада в системі соціальних координат : монографія / О. С. Шнипко. – К. : ПАТ «ВІПОЛ», 2012. – 404 с.
21. Щербініна О. О. Взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. О. Щербініна. – Одеса : ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського», 2011. – 17 с.
22. Экономическая десуверенизация: динамика российских подходов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thelastpageof.livejournal.com/83093.html>.
23. Якименко Х. С. Європейський Союз: правова природа об'єднання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Х. С. Якименко. – Х. : Наук.-дослід. ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України, 2009. – 20 с.

ДЕСУВЕРЕНИЗАЦІЯ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ: НЕОБХОДИМОСТЬ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

Смолянюк В. Ф.

Рассмотрено явление десуверенизации как новое направление развития политического процесса. Детализированы особенности объективной и субъективной (принудительной) десуверенизации. Указано на специфику протекания процессов десуверенизации в новых независимых государствах Восточной Европы.

Ключевые слова: суверенитет, суверенное государство, глобализация, десуверенизация.

DE-SOVEREIGNTY MODERN STATES: THE NEED FOR A THEORETICAL UNDERSTANDING

Smolyanyuk V. F.

The phenomenon of de-sovereignty as new direction of development of political process is considered in the article. The features of objective and subjective (forced) de-sovereignty are gone into detail. It is indicated on the specific of motion of processes of de-sovereignty in the new independent states of Eastern Europe.

Key words: sovereignty, nation-state, globalization, de-sovereignty.

УДК 329.17(477)

Т. І. Мармазова, доктор політичних наук, доцент

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ І ПОЛІТИЧНА УТОПІЯ

Присвячено вирішенню дискусійного питання визначення українського націоналізму як політичної ідеології і політичної утопії. Доведено, що український націоналізм залишається виключно політичним явищем, в той час як він має буди ідейно-політичним та культурним феноменом об'єднаної нації. Встановлено теоретичну межу між націоналізмом, поміркованим шовінізмом та реакціонізмом.

Ключові слова: націоналізм, національна ідея, шовінізм, політичний міф, політична ідеологія.

Актуальність проблеми. Однією з ключових ознак діяльності та критеріїв класифікації політичних партій залишається політична ідеологія. На думку американського соціолога Н. Смелзера, ідеологія — це основа теоре-